

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٩٨٢٥٧

مؤسسه آموزش عالی ایتقان علوم

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام اسلامی

عنوان

مبانی قرآنی - روایی معاد در حکمت متعالیه

استاد راهنما

حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمد مهدی گرجیان

استاد مشاور

حجة الاسلام والمسلمین سید علی حسینی

مجلس اوقات در آن علمی مبارک
تسبیح در آن

نگارش و پژوهش
سیده راضیه حسینی

۱۳۸۷ / ۳ / ۲۳

۱۳۸۴

۹۸۳۸۸

«أَشْهَدُ... أَنَّ الْمَوْتَ حَقٌّ وَأَنَّ نَاكِراً
وَأَنَّ كَيْبَرًا حَقٌّ وَأَشْهَدُ أَنَّ النَّشْرَ حَقٌّ وَ
الْبَعْثَ حَقٌّ وَأَنَّ الصِّرَاطَ حَقٌّ وَالْمِرْصَادَ
حَقٌّ وَالْمِيزَانَ حَقٌّ وَالْحَشْرَ حَقٌّ وَ
الْحِسَابَ حَقٌّ وَالْجَنَّةَ وَالنَّارَ حَقٌّ وَالْوَعْدَ
وَالْوَعْدَ بِهِمَا حَقٌّ».

عرضه کردم دو جهان بر دل کار افتاده
بجز از عشق تو باقی همه فانی دانست.

تقدیم به

خاک پای مادر مظلومیت، فاطمه زهرا
انسیه حوراء صدیقه کبری طاهره علیا محدثه عظمی
التقیه النقیه الرضیه المرضیه الزکیه الرشیده المعصومه المظلومه
حبیبة المصطفی قرینة المرتضی مبشرة الاولیاء
حلیفة الزهد تفاحة الخلد
بضعة لحم الرسول صمیم قلب الرسول
حضرت زهراى بتول - سلام الله علیها

و به:

محضر فاطمه ثانی، او که سالها پناهگاه قلب و قلمم بوده است.

تقدیر و تشکر

خالصانه‌ترین سپاس خویش را نثار راهنمایان زندگی‌ام، پدر و مادر
بزرگواری می‌نمایم، که

وجودم برایشان، همه رنج بود و وجودشان برایم همه مهر،
مویشان سپیدی گرفت تا رویم سفید بماند.

آنانکه فروغ نگاهشان، گرمی کلامشان و روشنی رویشان، سرمایه‌های
جاودانگی زندگی هستند.

آنانکه راستی قامت، در شکستگی قامتشان تجلی یافت؛

در برابر وجودگرامیشان، زانوی ادب بر زمین می‌نهم و با دلی مملو از عشق
و محبت بر دستانشان بوسه می‌زنم. بلندای وجودشان همیشه استوار!

همچنین تقدیر و سپاس خود را از اساتید محترم راهنما و مشاور جناب
استاد دکتر گرجیان و جناب استاد حسینی آملی ابراز می‌دارم و ارشاد و راهنمایی
ایشان را در شکل‌گیری این مجموعه ارج می‌نهم.

توفیق، رفیق راهشان باد!

مطلع سخن

گفتن و شنیدن از انسانهای متعالی که دستی در آسمان دارند و پای بر زمین،
هماره برای آنان که در پی آب حیات، به دنبال خضر نجاتی هستند، نشاط آفرین و
خوشایند است.

مگر نه آنکه قدرت پرواز ما انسانهای خاک نشین، در مدار ابدیت، به میزان
درک و دریافتمان، از حقیقت و قدرت پیوندمان با حق مطلق، بستگی تام دارد؛ پس
چه بهتر که خط بال مهتران و امیران عرصه پرواز را بسان سیمرغان قلّه قاف
انسانیت دنبال کنیم، امید که سایه بال همایون همایشان، بر سر ما چتری به وسعت
روزگاران بگشاید.

چکیده

اندیشمندان مسلمان بویژه حکیمان و متکلمان، با الهام از قرآن و سنت، پژوهشهای گرانسنگ و عمیقی را در معادشناسی به انجام رسانده‌اند. اهمیت این مباحث در نظر فیلسوفان و متکلمان اسلامی تا آنجاست که اصل معاد را به عنوان یکی از اصول اساسی اعتقادات اسلامی (اصول دین) مطرح کرده و آن را همسنگ توحید و نبوت قرار داده‌اند و کمتر فیلسوف و متکلمی را می‌توان یافت که در نوشته‌های خویش، بحث مستقلی از معاد ارائه نداده باشد.

صدرالمتألهین شیرازی، نیز در این زمینه اندیشه‌های درخشان خویش را به شیوهٔ برهانی و با گرایش عرفانی مطرح ساخته است.

در این رساله، با استفاده از اندیشه‌های ناب ایشان، مسأله معاد، جهت تبیین هر چه بیشتر جایگاه آن، بررسی شده است.

مسأله محوری این رساله، یعنی معاد بر مبنای آیات و روایات از دیدگاه حکمت متعالیه صدرایی، به گونه‌ای مفصل، بحث شده است. اما قبل از ورود به مبحث اصلی، به مسأله نفس و خلود آن، از نظر حکیم ملاصدرا با عنایت به آیات قرآنی و روایات پرداخته شده تا از این رهگذر زمینه مناسب‌تری برای پرداختن به مسأله معاد، فراهم آید، زیرا یکی از منابع مهم معادشناسی، شناخت انسان است؛ و بدیهی است که تا شناخت صحیحی از انسان نباشد، در رسیدن به فهمی درست از احوال اخروی ناکام خواهیم ماند. از آنجا که قرآن کریم، ایمان به رستاخیز و آخرت را در کنار ایمان به خدا مطرح کرده است و امکان و ضرورت آن را به طرق مختلف تبیین نموده است، نگارنده نیز، به جهت تبیین و روشن نمودن این مسأله، قلم را به سوی بیان این مطالب معطوف نموده است؛ و علاوه بر طرح مسأله امکان وقوع معاد، بر ضرورت وقوع آن نیز تأکید کرده و براهینی بر وقوع حتمی و ضروری معاد با الهام از آیات قرآن، اقامه شده است.

در بحث از دیدگاههای مختلف در باب معاد، سخن را با اشاره به نظرات حکیمان و متکلمان اسلامی دربارهٔ نحوهٔ معاد دنبال می‌کنیم از آنجا که همهٔ اندیشمندان اسلامی در پذیرفتن اصل معاد متفق‌اند، ولی در تفسیر نحوهٔ آن اختلافاتی وجود دارد و یکی عمده‌ترین اختلافها به جسمانی یا روحانی بودن معاد، باز می‌گردد، در این اثر رهیافتهای گوناگون در بحث معاد و کیفیت حیات پس از مرگ و روز واپسین، مطرح و بررسی گردیده و معاد روحانی - جسمانی با توجه به براهین متعدد عقلی و کلام وحی و بیانات حضرات معصومین علیهم‌السلام اثبات شده است.

اما ورود به مباحث معاد در حکمت متعالیه، ضرورت بیان آراء و نظریات حکمای مشاء و اشراق و نیز متکلمان اسلامی را ایجاب می‌کرد، تا از این رهگذر، اعتراضات جناب ملاصدرا را بر مبنای این نظریات مطرح کرده و سرانجام به شرح بیانات ایشان، پرداخته شود؛ و چون موضوع رساله، دیدگاه ایشان در مورد معاد با توجه به قرآن و سنت است، نگارش این فصل به صورت مبسوط صورت گرفته است.

در پایان، این نوشتار، مروری کوتاه و فشرده، بر بخشی از منابع بسیار غنی معارف قرآنی و روایی، در زمینه توصیف احوال انسان و وضعیت عالم در رستاخیز و نظام جهان واپسین، به جهت ارتباط آن با موضوع، خواهد داشت.

کلید واژه‌ها: انسان، نفس (روح)، بدن، معاد، معاد روحانی، معاد جسمانی، تناسخ.

فهرست مطالب

۱	مقدمه: طرح تحقیق
۲	مقدمه
۵	۱. اهمیت و ضرورت موضوع
۶	۲. پیشینه موضوع
۸	۳. تبیین موضوع
۱۰	۴. سؤالات تحقیق
۱۰	۵. روشها و منابع تحقیق در معادشناسی
۱۱	۶. سازماندهی پژوهش
۱۲	فصل اول: کلیات
۱۳	بخش اول: مروری بر زندگانی و شخصیت حکیم ملاصدرا
۱۶	۱-۱-۱. شخصیت جناب ملاصدرا از نگاه خود او
۱۹	۱-۱-۲. اهمیت جناب صدرالمتألهین از منظر فیلسوفان دیگر
۲۱	بخش دوم: واژه شناسی
۲۲	۱-۲-۱. واژه شناسی معاد و اصطلاحات مرتبط با آن
۲۲	۱-۲-۱-۱. معنای لغوی «معاد»
۲۴	۱-۲-۱-۲. «عقل»

۲۵	..... ۱-۲-۱-۳. نفس
۲۶	..... ۱-۲-۱-۴. روح
۲۷	..... ۱-۲-۱-۵. انسان
۲۸	..... ۱-۲-۱-۶. جسم
۲۹	..... ۱-۲-۱-۷. جسد
۲۹	..... ۱-۲-۱-۸. عالم
۳۰	..... ۱-۲-۱-۹. دنیا
۳۰	..... ۱-۲-۱-۱۰. آخرت
۳۱	..... ۱-۲-۱-۱۱. تناسخ
۳۲	..... ۱-۲-۱-۱۲. مجرد
۳۳	..... ۱-۲-۲- اصطلاح «معاد» در فلسفه و کلام
۳۶	..... ۱-۲-۳. واژه معاد در قرآن و روایات
۳۸	..... ۱-۱-۴. تأثیر اعتقاد به معاد در زندگی انسان
۳۸	..... ۱-۲-۴-۱. تأثیر اعتقاد به معاد در انسان‌شناسی
۳۹	..... ۱-۲-۴-۲. تأثیر اعتقاد به معاد بر ارزشها و آرمانهای انسان
۳۹	..... ۱-۲-۴-۳. تأثیر اعتقاد به معاد بر فرهنگهای انسانی
۴۰	..... ۱-۲-۴-۴. پشتیبانی اعتقاد به معاد از قوانین اجتماعی و حقوقی و اخلاقی
۴۰	..... ۱-۲-۴-۵. تأثیر اعتقاد به معاد بر اعمال انسان
۴۳	..... فصل دوم: معرفت نفس
۴۴	..... بخش اول: حقیقت انسان
۴۹	..... ۱-۱-۱. دیدگاههای مختلف درباره حقیقت انسان
۵۰	..... ۱-۱-۱-۱. دیدگاههایی که انسان را موجود تک‌ساحتی می‌دانند:

- ۵۰ ..... ۲-۱-۱-۱-۱. انسان موجود واحد مادی محض
- ۵۳ ..... ۲-۱-۱-۱-۲. انسان موجود واحد غیر جسمانی محض
- ۵۳ ..... ۲-۱-۱-۱-۳. انسان موجود واحد دو جنبه‌ای
- ۵۴ ..... ۲-۱-۱-۲. دیدگاههایی که انسان را موجود دو ساحتی می‌دانند:
- ۵۴ ..... ۲-۱-۱-۲-۱. دیدگاه افلاطون
- ۵۵ ..... ۲-۱-۱-۲-۲. دیدگاه ارسطو
- ۵۵ ..... ۲-۱-۱-۲-۳. دیدگاه دکارت
- ۵۶ ..... ۲-۱-۱-۲-۴. دیدگاه حکما پیش از ملاصدرا
- ۵۶ ..... ۲-۱-۱-۲-۵. دیدگاه صدرالمتهلین شیرازی
- ۵۸ ..... بخش دوم: وجود و ماهیت نفس
- ۶۰ ..... ۲-۲-۱- وجود نفس
- ۶۱ ..... ۲-۲-۱-۱. اثبات وجود نفس انسانی
- ۶۴ ..... ۲-۲-۱-۲. تعریف نفس
- ۶۸ ..... ۲-۲-۲. ماهیت نفس
- ۶۹ ..... ۲-۲-۱. نفس جوهر است:
- ۷۰ ..... ۲-۲-۱-۱. براهین جوهر بودن نفس
- ۷۱ ..... ۲-۲-۱-۲. اشکال و پاسخ
- ۷۴ ..... بخش سوم: تجرد نفس
- ۷۶ ..... ۲-۳-۱. براهین عقلی بر تجرد نفس ناطقه انسانی
- ۷۶ ..... ۲-۳-۱-۱. براهین فارابی
- ۷۷ ..... ۲-۳-۱-۲. براهین ابن سینا
- ۸۰ ..... ۲-۳-۱-۳. براهین صدرالمتهلین شیرازی
- ۸۴ ..... ۲-۳-۲. ادله نقلی بر تجرد نفس ناطقه انسانی

۸۴	۲-۳-۱. انوار کلام الهی
۸۹	۲-۲-۲. بیانات حضرات معصومین <small>علیهم السلام</small>
۹۴	بخش چهارم: ارتباط نفس و بدن
۹۶	۲-۴-۱. کیفیت ارتباط نفس و بدن از نظر افلاطون
۹۸	۲-۴-۲. کیفیت ارتباط نفس و بدن از نظر ارسطو
۹۹	۲-۴-۳. کیفیت ارتباط نفس و بدن از نظر ابن سینا
۱۰۱	۲-۴-۴. دیدگاه صدر المتألهین شیرازی
۱۰۴	بخش پنجم: تکون جوهر نفس
۱۰۶	۲-۵-۱. قائلین به قدم نفس
۱۰۶	۲-۵-۲. قائلین به حدوث نفس
۱۰۸	۲-۵-۱. دلایل حدوث نفس
۱۱۱	۲-۵-۲. وجوهی در ردّ نظریه افلاطون
	۲-۵-۳. توجیه و تأویل نظریه «قدم نفس» افلاطون - برداشت صدر المتألهین از روایات
۱۱۱	قدم نفس
۱۱۵	بخش ششم: فرجام نفس
۱۱۹	۲-۶-۱. بقای نفس پس از نابودی بدن
۱۲۰	۲-۶-۱. دلیلی بر امتناع فساد نفس
۱۲۲	۲-۶-۲. آیات و روایات دال بر بقاء روح
۱۲۲	۲-۶-۱. مشکات وحی
۱۲۳	۲-۶-۲. روایات پیشوایان دین <small>علیهم السلام</small>
۱۲۶	فصل سوم: اثبات معاد
۱۲۷	بخش اول: معاد از دیدگاه ملل و مذاهب
۱۲۹	۳-۱-۱. معاد از دیدگاه اقوام و ملل

- ۱۳۰ ..... ۱-۱-۱-۳. اعتقاد به معاد در میان مصریها
- ۱۳۱ ..... ۲-۱-۱-۳. اعتقاد به معاد در میان یونانیها
- ۱۳۱ ..... ۳-۱-۱-۳. اعتقاد به معاد در میان رومیها
- ۱۳۲ ..... ۴-۱-۱-۳. اعتقاد به معاد در میان بابلیها
- ۱۳۲ ..... ۲-۱-۳. معاد از دیدگاه مذاهب بزرگ عالم
- ۱۳۲ ..... ۱-۲-۱-۳. زندگی پس از مرگ در آیین برهما
- ۱۳۴ ..... ۲-۲-۱-۳. زندگی پس از مرگ در آیین بودا
- ۱۳۴ ..... ۳-۲-۱-۳. زندگی پس از مرگ در آیین زردشت
- ۱۳۵ ..... ۴-۲-۱-۳. زندگی پس از مرگ در آیین حضرت موسی کلیم عليه السلام
- ۱۳۶ ..... ۵-۲-۱-۳. زندگی پس از مرگ در آیین حضرت عیسی مسیح عليه السلام
- ۱۳۷ ..... ۶-۲-۱-۳. معاد از دیدگاه اسلام
- ۱۳۹ ..... بخش دوم: ابعاد مسأله معاد در قرآن با رویکرد عقلی
- ۱۴۱ ..... ۱-۲-۳. اثبات وقوع معاد
- ۱۴۱ ..... ۱-۱-۲-۳. برهان حرکت
- ۱۴۲ ..... ۲-۱-۲-۳. برهان حکمت
- ۱۴۶ ..... ۳-۱-۲-۳. برهان فطرت (اشتیاق به زندگی جاوید)
- ۱۴۸ ..... ۴-۱-۲-۳. برهان رحمت
- ۱۵۱ ..... ۵-۱-۲-۳. برهان عدالت
- ۱۵۲ ..... ۶-۱-۲-۳. برهان حقیقت
- ۱۵۴ ..... ۲-۲-۳. تبیین امکان معاد
- ۱۵۴ ..... ۱-۲-۲-۳. آفرینش نخستین
- ۱۵۷ ..... ۱-۱-۲-۲-۳. گفتار فخرالدین محمد رازی
- ۱۶۰ ..... ۲-۱-۲-۲-۳. پاسخ صدرالمتهین شیرازی

- ۱۶۲ ..... ۲-۲-۲-۳. قدرت مطلقه خداوند
- ۱۶۴ ..... ۳-۲-۲-۳. احیای زمین
- ۱۶۶ ..... ۴-۲-۲-۳. تطورات جنین
- ۱۶۸ ..... ۵-۲-۲-۳. نمونه‌های عینی معاد
- ۱۶۸ ..... ۱-۵-۲-۲-۳. زنده شدن عده‌ای از یاران حضرت موسی کلیم علیه السلام
- ۱۶۹ ..... ۲-۵-۲-۲-۳. زنده شدن مقتول بنی اسرائیل
- ۱۷۰ ..... ۳-۵-۲-۲-۳. ماجرای فرار بنی اسرائیل از مرگ
- ۱۷۱ ..... ۴-۵-۲-۲-۳. ماجرای زنده شدن «عزیز» یا «ارمیای» نبی علیه السلام
- ۱۷۳ ..... ۵-۵-۲-۲-۳. حضرت ابراهیم خلیل علیه السلام و زنده شدن پرندگان
- ۱۷۴ ..... ۶-۵-۲-۲-۳. زنده شدن مردگان به وسیله حضرت عیسی مسیح علیه السلام
- ۱۷۴ ..... ۷-۵-۲-۲-۳. داستان اصحاب کهف
- ۱۷۵ ..... ۶-۲-۲-۳. بیان صدر المتألهین شیرازی

- ۱۸۰ ..... فصل چهارم: کیفیت معاد
- ۱۸۱ ..... بخش اول: معاد روحانی است یا جسمانی؟
- ۱۸۴ ..... ۱-۱-۴. ملاک جسمانی یا روحانی بودن معاد
- ۱۸۴ ..... ۱-۱-۴. واقعیت انسان
- ۱۸۵ ..... ۲-۱-۴. انواع پاداشها و کیفرها
- ۱۸۷ ..... بخش دوم: معاد جسمانی
- ۱۸۸ ..... ۱-۲-۴. بررسی معاد جسمانی
- ۱۹۰ ..... بخش سوم: معاد روحانی
- ۱۹۵ ..... ۱-۳-۴. معاد روحانی در سنجش خرد و از دیدگاه حکیمان
- ۱۹۶ ..... ۱-۱-۳-۴. دلیل عقلی بر تحقق معاد روحانی

- ۱۹۷ ..... ۴-۳-۱-۱-۱. مقدمات:
- ۱۹۷ ..... الف - لذت و الم از دیدگاه حکیمان
- ۱۹۷ ..... ب - برتری لذتهای عقلانی بر لذتهای حسی
- ۱۹۸ ..... ج - عدم ادراک کامل لذتهای عقلی در دنیا
- ۱۹۹ ..... د - شرط دریافت لذتهای عقلانی
- ۱۹۹ ..... ه - اقسام هفتگانه وضعیت افراد در زندگی اخروی از دیدگاه صدرالمتألهین شیرازی
- ۲۰۰ ..... و - وضعیت افراد در زندگی اخروی از دیدگاه حکیم سبزواری
- ۲۰۹ ..... ۴-۳-۱-۱-۲. نتیجه
- ۲۱۰ ..... ۴-۳-۲. دلایل نقلی بر معاد روحانی
- ۲۱۱ ..... ۴-۳-۲-۱. رضوان الله یا خشنودی خدا
- ۲۱۳ ..... ۴-۳-۲-۲. پاداش شهیدان
- ۲۱۵ ..... ۴-۳-۲-۳. دوری از رحمت خدا
- ۲۱۶ ..... ۴-۳-۲-۴. اندوه و حسرت جانکاه
- ۲۱۷ ..... ۴-۳-۲-۵. لقاء محبوب
- ۲۲۰ ..... ۴-۳-۲-۶. رنج فراق محبوب
- ۲۲۱ ..... بخش چهارم: معاد جسمانی و روحانی
- ۲۲۴ ..... ۴-۴-۱. معاد جسمانی و روحانی در کلام
- ۲۲۶ ..... ۴-۴-۲. معاد جسمانی و روحانی از نظر حکما
- ۲۲۷ ..... ۴-۴-۲-۱. معاد جسمانی و روحانی با بدن دنیایی
- ۲۲۷ ..... ۴-۴-۲-۱-۱. فارابی و معاد جسمانی
- ۲۳۰ ..... ۴-۴-۲-۱-۲. شیخ الرئیس و معاد جسمانی
- ۲۳۶ ..... ۴-۴-۲-۱-۳. قضاوت صدرالمتألهین شیرازی

۲۳۸	۲-۲-۴-۲. معاد جسمانی و روحانی با بدن مثالی
۲۴۱	۱-۲-۲-۴-۲. شیخ احمد احسائی و معاد جسمانی
۲۴۲	۲-۲-۲-۴-۲. شیخ شهاب الدین سهروردی و معاد جسمانی
۲۴۷	۳-۲-۴-۲. اصول فلسفی صدر المتألهین شیرازی و معاد جسمانی
۲۵۴	۱-۳-۲-۴-۲. نتایج اصول
۲۵۶	۴-۲-۴-۲. عینیت بدن دنیوی با بدن اخروی
۲۵۹	۵-۲-۴-۲. تفاوت‌های بدن دنیوی با بدن اخروی
۲۶۲	بخش پنجم: تناسخ:
۲۶۳	۱-۵-۲. نظریه تناسخ
۲۶۳	۲-۵-۲. اقسام تناسخ
۲۶۳	۱- تناسخ ملکی:
۲۶۴	۲- تناسخ ملکوتی:
۲۶۵	۳-۵-۲. تفاوت تناسخ ملکی با معاد جسمانی
۲۶۶	۴-۵-۲. بررسی دلایل نظریه تناسخ
۲۶۶	۱-۴-۵-۲. دلایل تجربی
۲۶۶	۲-۴-۵-۲. دلایل کلامی
۲۶۸	۳-۴-۵-۲. بیان صدر المتألهین شیرازی
۲۷۰	۵-۵-۲. ابطال تناسخ در فلسفه اسلامی
۲۷۰	۱-۵-۵-۲. فلسفه مثنی
۲۷۲	۲-۵-۵-۲. فلسفه ملاصدرا
۲۷۲	۶-۵-۲. نمونه‌ای از استدلال بر ابطال تناسخ در فلسفه غرب
۲۷۴	بخش ششم: شبهات منکران معاد جسمانی و پاسخ‌های آن
۲۷۵	۱-۶-۲. شبهه آکل و مأكول

- ۲۷۹ ..... ۴-۶-۲. مفسده تناسخ
- ۲۸۲ ..... ۴-۶-۳. شبهه عدم جواز اعاده معدوم
- ۲۸۵ ..... ۴-۶-۴. چگونگی و نحوه حشر ناقص الخلقه
- ۲۸۶ ..... ۴-۶-۵. شبهه عث بودن اعاده ابدان
- ۲۸۸ ..... ۴-۶-۶. شبهه مکانی بودن بهشت و جهنم
- ۲۸۹ ..... ۴-۶-۷. شبهه تطابق

فصل پنجم: قیامت و تداوم حیات انسان ۲۹۰

- ۲۹۱ ..... ۵-۱. نشانه‌های قیامت
- ۲۹۳ ..... ۵-۱-۱. ظهور ناگهانی قیامت
- ۲۹۴ ..... ۵-۱-۲. نفخ صور
- ۲۹۶ ..... ۵-۱-۳. حشر خلائق
- ۲۹۹ ..... ۵-۱-۳-۱. حشر حیوانات
- ۳۰۱ ..... ۵-۱-۴. تفاوت‌های دنیا با آخرت
- ۳۰۲ ..... ۵-۱-۵. صراط
- ۳۰۵ ..... ۵-۱-۶. کتاب (نامه اعمال)
- ۳۰۶ ..... ۵-۱-۶-۱. حقیقت نامه اعمال چیست؟
- ۳۰۷ ..... ۵-۱-۶-۲. اصحاب یمن و شمال یعنی چه؟
- ۳۰۷ ..... ۵-۱-۷. حساب
- ۳۰۸ ..... ۵-۱-۸. میزان
- ۳۱۰ ..... ۵-۱-۸-۱. چگونگی سنگینی و سبکی عمل
- ۳۱۱ ..... ۵-۱-۹. بهشت و دوزخ

نتیجه گیری ۳۱۳

کتابنامه ۳۱۹

الف) منابع اصلی ۳۲۰

ب) منابع پژوهشی ۳۲۹

ج) نشریات ۳۳۲

مقدمه:

طرح تحقيق

مقدمه

ستایش ازلی، پروردگاری را سزااست که ذات یگانه او را نهایت، و گوهر پاک او را، آغاز نیست.

حمد و سپاس سرمدی، خداوندی را رواست که خود، بی قید ازل و ابد، در هر مظهري آشکار است و به هر آئینه‌ای پدیدار.

سپاس معبودی را سزااست که اعتلام نبوت و ولایت در میدان هدایت برافراشت و ارقام حقایق و الهام بر صحیفه‌های قلوب اولیاء بنگاشت.

ستایش، خداوندی را سزد که نعمت ویژه یاد معاد را بر انبیاء و بندگان برجسته خود، ارزانی داشت.

﴿إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ، وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنِ الْأَخْيَارِ﴾، «سوره ص / آیه ۴۷-۴۶».

جهان بزرگی که اعماقش ناپیدا و آفاقش پنهان است و سرای وسیعی^(۱) که در عین وجود، قدم انسان بدانجا نرسیده، با اعجاب و شگفتی فراوانی همراه است.

مسأله عمده و پیچیده معاد، دارالقراری^(۲) است که همه وقتی به آن می‌رسند، از حرکت باز می‌ایستند^(۳) و از مرتبه تحصیلی خویش، نه فرازی است و نه فرودی. معاد، جهان شهود و عین

۱. «وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ»، سوره آل عمران، آیه ۱۳۳.

۲. «وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ»، سوره غافر، آیه ۳۹.

۳. زیرا که تکامل، فقط در عالم ماده است که حامل قوه استعداد می‌باشد.

حضور است و اکنون دیوار بلند دنیا و حجاب مرتفع طبیعت، مانع از دیدگان نوع بشر است^(۱) که عالم شهادت واقعی را، جهان غیب می داند و سرای روشن الهی را تاریک می شمرد.

معاد که پایان جهان است، آغاز حیات جاوید است که مرگ را در آستانه سرای خود، ذبح کرده^(۲) و جاودانگی و خلود را به ارمغان می آورد^(۳) و نیاز فطری هر موجود حیاطمندی را پاسخ مثبت گفته و مرگ را به حریم خود راه نمی دهد.

تأمل درباره چنین حقیقتی از نظر عقل و از منظر نقل، از اهمیت و ضرورت فراوانی برخوردار است. چشم بستگان از عالم بقاء و چشم دوختگان به جهان فنا، در گردابی از غفلت و نسیان غوطه ورنند، آنگاه که نهیب مرگ و تازیانه های فرشتگان عذاب، چشم جانیشان را باز کرد، فرصتی برای هیچ کاری ندارند، به ناچار دو دست پشیمانی، به دندان می گزند^(۴) و در جهنم حسرت و ندامت، گرفتار خواهند آمد و بر عکس، عاقبت اندیشان و چاره جویان عالم بقا و فراریان از دار دنیا که از این جهان در غفلت و به آن جهان متذکرند، با چهره هایی شادمان، ناظر به چهره خدایند^(۵) و با دریافت صحیفه نیک بختی با دست راست، با یمن و برکت فریاد می زنند: بیایید و کارنامه موفقیت آمیز ما را مشاهده کنید^(۶). او به سمت بهشتی حرکت می کند که نه تنها هیچ آزار و آسیبی در حریم آن راه ندارد، بلکه لغو و تأثیمی هم شنیده نمی شود^(۷): «طُوبَى لَهُمْ وَ حُسْنُ مَأَبٍ».

بنابراین از آنجا که زندگی حقیقی و تمیز در آن سوی مرزهای طبیعت است و همه انسانها، در آن میتات بزرگ گرد هم می آیند^(۸) و از طرفی آن عالم، نه در معرض دید نوع انسان قرار می گیرد و نه خبری از آن شنیده می شود، اهتمام عمده انبیاء، پس از مسأله توحید، به امر معاد و

۱. چون به «برهان» بدان راه یافت و «شهود» از آن عارف است.

۲. «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى»، سوره طه، آیه ۷۴.

۳. «ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ»، سوره ق، آیه ۳۲.

۴. «وَيَوْمَ يَعْصُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا»، سوره فرقان، آیه ۲۷.

۵. «وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ، إلی رَبِّهَا نَاظِرَةٌ»، سوره قیامت، آیه ۲۳ - ۲۲.

۶. «فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَهْرَؤُا كِتَابَتِهِ»، سوره حاقه، آیه ۱۹.

۷. «لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيًا»، سوره واقعه، آیه ۲۵.

۸. «قُلْ إِنْ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ، لَمَجْمُوعُونَ إلی مِيقَاتٍ يَوْمٍ مَعْلُومٍ»، سوره واقعه، آیه ۵۰ - ۴۹.